

CAVANILLES I LA TRADICIÓ BOTÀNICA VALENCIANA

José Mª López Piñero*

Cavanilles és un dels escassos científics que figuren en l'autoimatge col·lectiva de la societat valenciana, que limita la familiaritat amb el propi patrimoni històric a vessants de l'activitat artística, literària, religiosa, política o econòmica, tot exclouent pràcticament els aspectes relacionats amb la ciència, la medicina i la tècnica.

Tanmateix, la figura i l'obra de Cavanilles apareixen habitualment distorsionades, sobretot a causa de la justificada popularitat de les seues *Observaciones* sobre el Regne de València (1795-1797), que ara se'n celebra el segon centenari. D'una banda, sol presentar-se com un naturalista viatger, la principal contribució botànica del qual seria l'estudi de la flora valenciana. D'altra banda, es tendeix a ignorar les arrels històriques de la seua obra, de manera tan arbitrària com es fa amb la de Cajal i les d'altres científics mitificats. Esperem que les publicacions i exposicions que actualment motiva el centenari esmentat contribueixen a superar tots dos desenfocaments.

L'obra de Cavanilles no pot situar-se històricament de forma adequada sense tenir en compte que la càtedra valenciana d'herbes fou, durant el Renaixement, la primera dels regnes hispànics i una de les més primerenques d'Europa. Des del 1502, la "segona cadira de medicina" de la Universitat de València fou, en efecte, destinada a l'ensenyament d'anatomia durant la tardor i l'hivern, i al d'herbes i altres medicaments simples a la primavera i a l'estiu. Tanmateix, la seua activitat botànica va tenir poca alçada fins que, el 1545, la va ocupar Pere Jaume Esteve, que va introduir una docència basada en herboritzacions en diverses zones amb diferents tipus de flora i fou autor, entre altres llibres, d'una flora medicinal del territori valencià. El 1560, la "segona cadira" se separà en dues independents, una d'anatomia i una altra d'herbes, que fou ocupada des del 1567 fins a 1583 per Joan Plaça, el nomenament del qual coincidí amb la fundació d'un jardí botànic. El naturalista flamenc Clusius, que tingué relació directa amb Plaça, va difondre diverses plantes que aquest havia recollit i dibuixat en les seues herboritzacions per terres valencianes, algunes de les quals encara porten l'adjectiu "valentina" en la nomenclatura botànica actual, com també altres d'exòtiques que donà a conèixer, com ara l'alvocater i el

maguei o pitera, el nom popular valencià del qual, "fil i agulla", fou citat a l'Europa central durant més d'un segle. Jaume Honorat Pomar, successor de Plaça en la càtedra d'herbes, amplià l'orientació pràctica de l'ensenyament de l'assignatura, tot desenvolupant l'organització de les excursions didàctiques per a herboritzar. El seu prestigi el va convertir en conseller de Felip II, en relació amb les importants iniciatives d'aquest monarca al voltant de la història natural. Va desenvolupar aquesta funció —fins que el 1598 es va traslladar a Madrid per ocupar el càrrec de botànic

DIPLAZIUM nitidum.

regi— des de la seua càtedra valenciana, creada per Felip II, segons el testimoni coetani de Gaspar Escolano, “por no haber en toda España cátedra de yerbas y florecer tanto en sola Valencia, por los grandes herbolarios y catedráticos suyos Pedro Jaime (Esteve), Collado, Plaça y el dicho Pomar”. Com a mostra de l'estima del rei, va rebre l'esplèndida col·lecció de més de dues-centes pintures de vegetals i animals que formen el que avui és anomenat Còdex Pomar, que inclou plantes procedents del territori valencià i d'altres zones peninsulars, moltes d'exòtiques que es cultivaven als jardins reials i les úniques còpies que es conserven de les realitzades en la gran expedició de Francisco Hernández a Mèxic. Durant el segle XVII, la càtedra valenciana d'herbes va mantenir la seua orientació pràctica. Melchor de Villena, que en fou el titular des del 1596 fins al 1621, estudià la flora valenciana, en especial la de la Serra de Mariola, i realitzà també viatges per a herboritzar a Catalunya, Castella i Portugal. El seu successor, Gaspar Pons, el 1633 aconseguí que es renovàs el jardí botànic i, a partir de 1634, els catedràtics foren nomenats després d'unes oposicions en què havien d'identificar dotze plantes i determinar-ne les qualitats i els efectes terapèutics. El 1684 es va efectuar una “nova erecció de l'hort de les herbes medicinals”, sota la responsabilitat de Gaudenci Senach, catedràtic que pertanyia al moviment “novator”. Aquest moviment va culminar un segle després amb el pla d'estudis del rector Vicente Blasco (1787), que posà al dia l'ensenyament de la disciplina i més tard va conduir a la fundació de l'actual Jardí Botànic de la nostra Universitat.

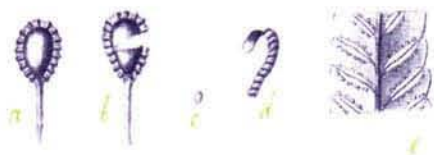
La primera obra botànica de Cavanilles fou una sèrie de deu *Dissertationes* sobre la classe “Monadelphia” (1785-1790), que començà a publicar-se a París i acabà d'imprimir-se a Madrid. Com a exemple, podem anotar que la *Dissertatio* inicial es dedica fonamentalment a espècies americanes i asiàtiques del gènere *Sida*, com ara les anomenades “bhiunli”, “marara” i “brela” en hindi, “thipon” en huasteca, “k'aax” en maia i “axocatzin” en nàhuatl. Quan

regressa a Espanya el 1789, Cavanilles va rebre l'encàrrec oficial d'estudiar la flora peninsular, per a la qual cosa va emprendre a partir de 1791 una sèrie de viatges; va començar pel territori valencià, que donà com a resultat les seues *Observaciones*. Els materials aplegats en aquests desplaçaments, que foren els únics que realitzà en sa vida, serviren de primer fonament a la seua principal obra, *Icones et descriptiones plantarum*, relatives a les que “crecen espontáneamente en España o se cultivan en sus jardines”. En els seus sis volums (1791-1801) va incloure, en efecte, nombroses plantes peninsulars, entre les quals diverses exclusives del territori valencià, però la major part del seu contingut es refereix a espècies americanes, filipines, austra-

**«LA SEUA OBRA NO POT
SITUAR-SE HISTÒRICAMENT SENSE
TENIR EN COMPTE
QUE LA CÀTEDRA VALENCIANA
D'HERBES FOU,
DURANT EL RENAIXEMENT,
LA PRIMERA DELS REGNES
HISPÀNICS I UNA DE LES
MÉS PRIMERENQUES D'EUROPA»**

lianes i de diferents zones del Pacífic, que va descriure basant-se en els herbaris, pintures i plantes vives existents al Jardí Botànic de Madrid, institució que va dirigir des de 1801 fins a la seua mort, tres anys després. Aquests materials procedien de les grans expedicions científiques espanyoles de l'època, en especial de les dirigides per Martín de Sessé i Alejandro Malaspina. Això no trau mèrit a les *Icones*, que constituïren una de les més importants contribucions de l'època a la botànica descriptiva, tant per l'alçada i el rigor científics del text, com per la qualitat de les il·lustracions, dibuixades per l'autor i gravades per diversos destacats artistes, majoritàriament valencians.

Cavanilles va tenir explícita consciència de la tradició botànica valenciana, la qual cosa explica que denominàs diversos gèneres descrits per ell en honor de figures com els renaixentistes Pere Jaume Esteve i Lluís Collado o el metge i naturalista de mitjan segle XVIII Andreu Piquer, als quals va dedicar els gèneres americans *Stevia* i *Piqueria* i el filipí *Colladoa*.

* Catedràtic d'Història de la Medicina